

NAGY JÁNOS

„HARC VÍZ ÉS TŰZ ELLEN” — TERMÉSZETI CSAPÁSOK KISKUNLACHÁZÁN A XVIII–XIX. SZÁZADBAN

A fent idézett címen jelentette meg nyomtatásban 1883-ban Könyves Tóth Kálmán akkori kiskunlacházi református lelkész a pesti vármegyeházán, a helyi tűzkárosultak javára rendezett jótékonysági hangverseny alkalmával elmondott, történeti anekdotákkal fűszerezett emlékbeszédét. Az irodalmi vénájú szerző a Soroksári-Duna mentén található, jászkun szabad paraszti státuszú község, majd 1839-től mezőváros történetét természeti csapások sorozataként értelmezte.¹ Kiskunlacháza címerpecsétjeit is ennek jegyében, beszélő címerekként magyarázta. Értelmezése szerint az 1651. évi régi falusi pecsét pajzsmezőjében látható égő szövétnék és a mellette lévő három csillag jelenti a „*tűz gyakori pusztítását, a három csillag pedig hirdetné még a lángok között is a hit, remény és szeretet örökösét*”. Az 1839. évi címerpecsétbe az újdonsült mezőváros — „*hogy a háborgó Dunát barátjává tegye*” — a Dunát szimbolizáló zöld mezőben hullámos, ezüst pólyát szerepeltetett.²

A lelkész anekdotákkal teletűzdelt írása — összevetve a mezőváros levéltári forrásaival — alkalmat kínál arra, hogy a helyi társadalom és természet együttélésének folyamatát hosszú időtartamban, az 1730 és 1850 közötti százhusz év természeti csapásaira koncentrálna vizsgálhassam, illetve megfogalmazhassak ezzel kapcsolatban általánosabb következtetéseket. Bevezetésképpen a település korabeli társadalmi-gazdasági helyzetét vázoló. Ezután tanulmányom második részében áttekintem a korszakban a települést sújtó természeti csapásokat (árvizeket, tűzvészeket, aszályokat), különös tekintettel az 1741., 1775. évi, illetve a Könyves Tóth Kálmán által részletesebben megörökített 1838-as árvíz, továbbá az 1835. és az 1840. évi tűzvész körülményeire. Ahol tudok, ott utalok néhány korabeli, szomszédos települések kapcsán adódó párhuzamra is. Dolgozatom

-
- 1 A Jászkun Kerület közigazgatásának, illetve társadalmának jellegzetességeiről: *Bánkiné Molnár Erzsébet*: A jászkun kerület igazgatása 1745–1876. Debrecen, 1996.; *Bagi Gábor*: A Jászkun Kerület társadalmi a redempciótól a polgári forradalomig 1745–1848. Szolnok–Jászkisér–Jászládány, 2005. (A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 60.) (2. kiadás)
 - 2 *Könyves Tóth Kálmán*: *Harc tűz és víz ellen*. Rajzok Kis-Kun-Lacháza történetéből. Bp., 1883. (a továbbiakban: *Könyves Tóth*, 1883.) 11., 17. p.; *Horváth Lajos*: Pest megye városi, községi és megyei pecsétjei 1381–1876. Bp., 1982. (Pest megyei levéltári füzetek 4.) 138–139. p.

megírásához a község (majd mezőváros) a Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltárában található levéltári anyagát használtam föl. Sajnos kortárs narratív beszámolók — talán a település gazdasági-társadalmi súlytalansága és az ezek megírására hivatott értelmiségi réteg hiánya miatt — a katasztrófákról nem ismertek.³ Viszont a természeti csapások néhány mozzanata, illetve a település katasztrófa-védelmi stratégiái egyéb más forrásokon keresztül láthatóvá válnak: ebből a szempontból a természeti csapásokat követő kárösszeírások, a jászkun kerületi körlevelek, továbbá a kerület és tanács közti levelezés, illetve peres iratanyagok jelentik a kutatás fő forrásbázisát.

A földrajzi környezet (az éghajlat, víz- és talajviszonyok, növény- és állatvilág stb.) hosszú távon meghatározta a benne élők gazdálkodását, de befolyásolta társadalmi viszonyait is. A változás is csak lassan, több generáció alatt érvényesülhetett.⁴ A neves francia történész, Fernand Braudel írta: „Az ember évszázadokon át foglya az éghajlatnak, a flórának, a faunának, a művelési módoknak, egy olyan, lassan kialakult egyensúlynak, melytől csak úgy képes megszabadulni, ha megkockáztatja, hogy mindent megbolygat”.⁵ Hosszú időtartamban a település történetét meghatározta a Soroksári- vagy Ráckevei-Duna ág sokszor előnyös, árvíz esetén hátrányos közelsége. A Duna folyama a vizsgált korszakban az egész Duna-mellék életmódját és gazdálkodását is meghatározta. A hagyományos ártéri gazdálkodás keretrendszerében itt is csak regionális szinten a XVIII–XIX. század fordulójától, országos méretekben a XIX. század közepétől kezdődő folyószabályozások és ármentesítések jelentettek igazán meghatározó változást. A folyó áradásai nemcsak romboltak, hanem az ártéri fokos gazdálkodás számára jelen-

3 A békési megyeszékhely, Gyula eltérő forrásadottságai alapján szól hozzá a kérdéshez és jelöli ki egy katasztrófa elemzésének lehetőségét a helytörténeti kutatáson belül: *Kósa László: Az 1801-i gyulai tűzvész története*. In: *Uő.: Gyulai dolgozatok*. Debrecen, 2012. (a továbbiakban: *Kósa*, 2012.) 15–27. p.

4 A XVIII. század végétől kezdődő hazai vízrendezéseknek három meghatározó indoka különíthető el: 1. Merkantilista gazdaságpolitika hatására a kereskedelmi forgalom erősödése. 2. A népesség növekedése és az ebből fakadóan a növekvő mezőgazdasági termelés igényei. 3. A települések kiterjeszkedése az alacsonyabban fekvő, az áradásoknak kitett területekre. Erre: *Kósa László: Természeti csapások és civilizációs következményeik a 19. században Magyarországon*. In: *Ethnographia* 120. (2009) (a továbbiakban: *Kósa*, 2009.) 237–256. p., itt: 241. p.

5 *Braudel, Fernand: A történelem és a társadalomtudományok. A hosszú időtartam*. In: *Történelemelmélet II.* Szerk. Gyurgyák János–Kisantal Tamás. Bp., 2006. 1157–1182. p., különösen 1164. p.

tettek „megújuló energiaforrást”.⁶ A helyi fokok, erek rendszerére a helynevek is emlékeztetnek (pl. Fokpart/ Foghátak, Foktekerület). A Lacházától 1,5–2 km-re, észak-déli irányban tekervényesen folyó Tekeres-ér is ennek a lokális szintű vízgazdálkodásnak egyik emléke: a Duna magas vízállását vezette le, illetve gyűjtötte össze a belvizeket. Partján, a dús fűvű területeken legelő- és rétgazdálkodás folyt, de a fokparti füzesek vesszőt, illetve nádat is kínáltak a község lakóinak.⁷ A Duna szigetein, illetve partján a „cseres” erdőkkel együtt emlegetnek a források gyümölcsöskertet: valószínűleg az ártéri erdőkből kialakított gyümölcsösökről lehet szó.⁸ A halászati jogokat a település lakói általában szabadon gyakorolhatták. Ha azonban a tanács kiadta bérbe a községi Duna-szakaszon a halászati jogokat, akkor is fenntartotta a lakosok szabad halfogási jogát a Duna kiöntéseiben, illetve a fokparton.⁹ A Duna-mentének legmeghatározóbb bevétele a község számára a malomkaró-díjából származott: a Duna partján az 1770-es években 7, majd az 1800-as években már 9 hajómalom kelepelt, többnyire ráckevei és kisebb részben lacházi gazdák tulajdonában.¹⁰

Másfelől a Duna folyama és közelsége tehát állandó védekezési stratégiákat tett szükségessé az itt lakók számára. Bél vagy inkább valamelyik informátorra 1730-ban járta be a Kiskunságot: ekkor Lacházát is felkereste. Jellemzésében hosszabban fejtegeti, hogy a település sokat szenvedett az árvizek miatt: „*A Duna*

6 Az Alföld tiszántúli részének ártéri gazdálkodására általában: *Bellon Tibor*: A Tisza néprajza. Ártéri gazdálkodás a tiszai Alföldön. Bp., 2003. (a továbbiakban: *Bellon*, 2003.) 13–15. p.; *Szilágyi Miklós*: Az áradások és a gazdálkodás összefüggése az ármentesítések előtt. In: *Ethnographia* 110. (1999) (a továbbiakban: *Szilágyi*, 1999.) 55–73. p.

7 *Gál Róza*: Kiskunlacháza helynevei. Kiskunlacháza, 2009. (a továbbiakban: *Gál*, 2009.) 48., 53. p.

8 Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL PML) Kiskunlacháza Mezőváros Tanácsának iratai. Tanácsi iratok. (a továbbiakban: V.102.b.) 1. doboz. Capsa A, Fasc. 3. No. 7.(57–58. ff.) „A. 1737.Laczházi Particularis Gyűlésben tett Determinatiok. A Bírak kötelességeiről, Laczházi Erdőkről, gyümölcsösökről, és Innepek megtartásáról”. Párhuzamként adódik a Tisza-mente ártéri „gyümölcsészet”-ére vonatkozó adatok értelmezése: *Bellon*, 2003. 109–111. p.

9 Ferdinand Frilik pesti halászmesterrel kötött bérleti szerződés: MNL PML V.102.b. 4. doboz. Capsa C, Fasc. 2., No. 12. Lacháza, 1818. szeptember 10.

10 A ráckevei molnár céh története kapcsán említi a lacházi hajómalomokat: *Kovács József László-Kovácsné Paulovits Teréz*: Duna vízen malom forog (A ráckevei molnár-céh évszázadai). Ráckeve, 2005. (Ráckevei Múzeumi Füzetek 6.) 27–29, továbbá: MNL PML Kiskunlacháza Mezőváros Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: V.102.a.) Jegyzőkönyv (1809–1816) 37. kötet. 272. p. 1815. március 9.

Lacházát teljesen elválasztja Jenő-szigettől és igen gyakori kiöntéseivel nem csupán az amúgy is szűkös területét árasztja el és teszi tönkre, hanem menekülésre készteti a lakosokat is. Alig múlik el egyetlen tavasz, hogy szegénykék ne kényyszerüljenek a falujukat elhagyni, és ne lennének kénytelenek ide-oda bolyongva megvárni a csendes napokat, azaz a vizeknek medrükbe való visszatérését”. A lakosok termésüket sem tudták mindig megóvni a pusztulástól: „bár földjük termékeny mégis mikor a vetés a legnagyobb reményekkel kecsegtet, rászedi őket: gyakran már a csomókban álló termést és a boglyába gyűjtött takarmányt is elnyelte a hullámsír”. Összegzésképpen Bél Mátyás megjegyzi, hogy „merem állítani, hogy nem láttam ennél szerencsétlenebb falut az egész Kiskunságban”.¹¹ A lacháziai kénytelenek voltak a gyorsan növekvő lakosságszámhoz mérten szűk és gyakran vízjárta határuk miatt távolabbi pusztákat bérelni.¹² Jellemző, hogy százhusz évvel később, 1857-ben a Felső-Kiskunság statisztikai felmérésekor ugyanezeket a problémákat fogalmazzák meg a felmérés készítői.¹³

A község életében a legmeghatározóbb természeti csapásnak tekinthető az 1741–1742 fordulóján bekövetkezett árvíz, amelynek következtében a Duna partjáról (az ún. Belső Falu vagy Ófalu) egy távolabbi, mai új helyére, a Dunától 3–4 km-re fekvő dombhátra, Új-Lacházára költözött át véglegesen a település

-
- 11 *Bél Mátyás*: A kunok és jászok avagy filiszteusok kerületei. Közreadja: Illyés Bálint–Szóts Rudolf. In: Bács-Kiskun megye múltjából 1. (1975) 7–51. 42–43. p.
 - 12 *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá betűrendben körülményesen leíratik. III. kötet. Pest, 1851. 4. p. Alapkatatásokat nem állt módunkban folytatni, ám a szakirodalom adatai azért jelzik a demográfiai tendenciákat: 1738-ban a település kb. 4–500 fős népességgel rendelkezett, amely a józsefi népszámlálás idejére (1784–87 táján) 2155 főre emelkedett, majd 1849 tájárá közel 3300 főre duzzadt. Mindent összevetve 6–8 szoros a népesség növekedése száztiz év alatt. Minderre: *Babós Lajos*: Lacháza történeti statisztikája 1738-ig. Kiskunlacháza, 2009. 17. p.; *Dányi Dezső–Dávid Zoltán*: Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Bp., 1960. 64–65. p. *Palugyay Imre*: A Jász-kún kerületek s Külső-Szolnok vármegye leírása. Pest, 1854. (a továbbiakban: *Palugyay*, 1854.) 281–282. p.; *Bagi Gábor*: A Jász-kun Kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig 1745–1848. Szolnok–Jászkisér–Jászládány, 2005. (A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 60.) (a továbbiakban: *Bagi*, 2005.) 256. p.
 - 13 *Bánkiné Molnár Erzsébet*: A Kiskunság statisztikai felmérése 1857-ben. In: Bács-Kiskun megye múltjából XIII. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét 1994. 196–234. p., különösen 207. p.: „a Duna kitérései miatt minden évben kisebb nagyobb mértékben történnek, néha nyárban aratás közepette ömlik a megáradott Duna, ami zöldrájának nevezetik, s akkor semmivé tesz minden veteményt”.

népessége.¹⁴ A kiskunlacházi példáját aztán több falu követte a Duna-mellékén: az újratelepülő Áporka nemesi falu 1761-ben, a szomszédos Pereg nevű jobbágyfalu 1771-ben is elhagyta a Duna-partot és attól néhány kilométerre keletebbre telepedett le. A közlemlekezet az árvizet 1741-re, az átköltözést 1742-re datálja.¹⁵ A némileg túlzó helyi hagyomány szerint az árvíz a falu harangját a negyven km-re délkeletre található Móricgátig vitte.¹⁶ A pusztítás mértékét leginkább az adóösszeírásokba felvett háztartások és jószágok számának megfigyatozásában lehet észlelni: a háztartások száma az egyik adóévről a másikra lecsökkent a korábbi 1739–1740. évi 91-ről 1741–1742-re 50-re, ugyanekkor a marháké 581-ről 140-re esett vissza.¹⁷ A terméseredmények feltehetőleg az árvíz utóhatásai miatt 1742–1743-ban is alacsonyak maradhattak.

Az újratelepülő község településszerkezete és határhasználata is megpróbált alkalmazkodni a Duna vízének ingadozásához. A Kiskunság északi részének településszerkezetére (így Lacházéé) is jellemző volt a kétbeltekesség. Az árvízmentes hátaikon osztották ki a házhelyeket, a belsőség peremére kerültek a gazdasági kertek (szérús, istálló vagy szálláskertek).¹⁸ A határ távolabbi, partosabb részein

14 Réthy Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701–1800. A feljegyzéseket feldolgozta Réthy Antal. Bp. 1970. (a továbbiakban: Réthly, 1970) 163. p.

15 1741 tavaszára teszi a sorsdöntő áradást: Könyves Tóth, 1883. 10–11. p., Réthy Antal 1741. június–júliusára datálja: Réthly, 1970. 163. p.

16 Gál Róza: Levéltárban lapozgatva. In: Közírré tétetik...! Kiskunlacházi kalendárium 1992. Kiskunlacháza, 1992. (a továbbiakban: Gál, 1992.) 58. p.; Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából. I. Jászkunság. Közéteszi: Bodnár András. Kecskemét–Szolnok. 1978. 122–123. p.; Könyves-Tóth, 1883. 10–11. p. A szájhagyomány szerint a falu régi harangját az árvíz a belső faluból Móricgátig (a falu pusztája) vitte. Ezzel ellentmond a statisztikus Jászkunság-mono-gráfus, Palugyay Imre leírása, aki szerint a harang 1844-ig meg is volt: „nevezetes időszaka e falunak a kiköltözés. Erről az öregek szinte átadás után beszélnek, hogy ez 1742-ben történt, miután 1741-ben olly rettentő árvíz volt, hogy az egész falut elseperte, és ekkor költözött a nép azon helyre, hol a község most áll; – ennek elég hitelességet ad azon körülmény, miszerént a régi faluból semmiféle egy betű íromány sem maradt fel; hihetőleg igaz: miként mondják, hogy a sebesen rohanó árvíz martalékvá lett minden; csak az egy falu pecsétje maradt meg, és egy kis Templom-harang, mi a jelenleg fenálló ref. egyház tornyában volt alkalmazva, 1844-ben megrepedt, és becsérletett”. Erre: Palugyay, 1854. 281–282. p.

17 Az 1739–40. évi összeírás: MNL PML V.102.b. 5. doboz. Capsa E, Fasc. 3. No. 2. *Registrum Omnium Bonorum Constriptionis Cumanicalis Possessionis Latzháza* (1739) (12–18. ff.). Az 1741–42. évi: MNL PML V.102.b. 5. doboz. Capsa E, Fasc. 3. No. 3. *Conscripção Domestica anni 1741 et 1742.* (29–34. ff.)

18 Novák Ferenc: Településképrajz. Tanulmányok az Alföld településképrajzához. Nagykovács, 1986. 118–119. p.

(Belső Falu, Csóka, Kátó, Jakabháza puszta) fekvő külső térségeiben pedig nyomásos (kalkatúrás) rendszerben szántógazdálkodás dívott a XIX. század közepéig. A legeltetés a Duna menti erdőkben, illetve a part menti laposabb legelőkön történt. Ezen túl a község legelő- és takarmányszükségletét — a föld szűke miatt — a község a 40 km távolságban Móricgáton lévő pusztájáról, illetve a szomszédos uradalmaktól bérelt pusztákról (pl. Bankháza, Szentivány) szerezte be. A délkeletre fekvő Bankháza puszta felét az itt birtokos Beleznay családtól 1760-as évektől folyamatosan árendálták a lacháziak.¹⁹

A század második legpusztítóbb árhulláma 1775-ben érte el a Felső-Kiskunságot. Ekkor átszakadt a Dömsöd és Pereg közti ún. *agyagosi* gát, amely végig a korszakban a leggyengébb pontja volt a térség árvízvédelmének, mivel a legtöbb esetben az ár ebből az irányból zúdult a térségre. Súlyosbították a katasztrófákat a fokos gazdálkodásban szerepet játszó, a települések határában kanyargó erek, amelyeket a Duna medrének vize duzzasztott vissza és több oldalról vette körbe a községek belterületét (pl. Lacháza esetén az ún. Tekeres-ér, Kunszentmiklós mellett Bakér és Kígyós-ér, Szabadszállás határában a Lapos-ér).²⁰ A korabeli helyi árvízvédelem emlékeit idézi meg egy 1775-ből származó leírás, amelyben arról olvashatunk, hogy az Ófalut karókkal és sövénnel védték meg a Duna áradatával szemben.²¹ A természeti adottságokra és a töltések gyengeségére mutat, hogy nagyrészt homokból hordták össze őket.²²

Regionális összehasonlításban is jelentős volt az árvíz a már említett 1775. évben: Kunszentmiklóst és Szabadszállást február 19-én érte el. Mindkét helyen a község belterületére is betört. Lacházán 1775. február 17-19. között tombolt az árvíz. Nagyjából 3002 forint értékű kárt okozott: berontott a szálláskertekbe, megrongálta az istállókat, elvitte a vermekben tárolt terményt, a falu belterületén

19 *Bánkiné Molnár Erzsébet*: A jászkun autonómia. Szeged, 2005. (Dél-alföldi évszázadok 22.) (a továbbiakban: *Bánkiné*, 2005.). 177. p. A községi árendák gyűjteményében az első fennmaradt bankházi árenda-szerződés 1764-ből való: MNL PML V.102.b. 4. doboz. Capsa C, Fasc. 1., No. 4. Q. 1 (61 ff.) Beleznay Mihály és Lacháza község contractusa (1764). Ezen forrás szerint azonban Szentivány puszta egészét már ekkor bérelte Lacháza.

20 Kunszentmiklós és Szabadszállás korabeli árvízre: *Balogh Mihály–Szabó Sándor*: Felső-Kiskunság-Dunamellék. (Helyismereti olvasókönyv). Kunszentmiklós, 2000. (a továbbiakban: *Balogh–Szabó*, 2000.) 17. p. és *Tóth Sándor*: Szabadszállás múltjából. Szabadszállás, 2001. (a továbbiakban: *Tóth*, 2001.) 440–442. p.

21 MNL PML V.102.b. 1. doboz. Capsa A., Fasc. 3., No. 8. (59–61. ff.) „Magistratualis Conscriptor Urak által Josa András Notar. Úr idején, feltételettel némely Punctumokra való feleletek”.

22 MNL PML V.102. a. Jegyzőkönyv 7. kötet (1782–1783) 46–47. p.

néhány ház is összedőlt. (A belterületen a következő évben ezért újabb házhelyeket osztott ki a tanács.) A frissen telepített erdőkben az ár sok fát is kitört.²³ Az árhullám — egy nyári aszály után a következő év tavaszán megismétlődött —, amikor már a Kerület megkésve az agyagosi gát javítására rendelte ki a jászkun helységek lakóit: ehhez Szentmiklóstól 160, Szabadszállástól 150, Fülöpszállástól és Lacházától 100 szekeret kért.²⁴

A község lakói az árvíz alkalmával — nemcsak most, hanem később is pl. 1838-ban, vagy 1876-ban — a temetődombon (ún. Cirokhegy) kerestek menedéket.²⁵ Katasztrófák alkalmával gyakran olvashatunk olyan esetekről, amikor a lakosok saját meggazdagodásuk érdekében nem voltak restek áthágni az erkölcsi és törvényi korlátokat. 1775-ben egy gazda — a források tanulsága szerint, kihasználva a válságos helyzetet — zugkocsmát állított föl.²⁶ 1786-ban a tanács egy öregasszonyt ítelt pénzbírságra, amiért a „*Nagy Árvízben*” a már víz alatt álló régi faluhelyen lévő kertekbe begázolt és innen uborkát, illetve kukoricát lopott.²⁷

1784-ben és 1789-ben — a kárösszeírásokból ítélve az 1775. évi katasztrófához képest kisebb erejű árvíz okozott károkat. Míg az előbbi csapás során a februári jeges ár négy napig vette körbe a falut, valamint néhány istállót tarolt le és a termény egy részét elvitte, melynek kárát 455 forintra becsülték. 1789-ben márciusában érkezett árhullám által a 62 gazdának (a redemptus gazdák kb. 1/3-nak) okozott veszteséget 955 forintra taksálták. Ekkor találkozunk azzal a gyakorlattal először, hogy a hatóságok ez éves hadiadó egy részét elengedték a helységnek.²⁸ A tanácsülési jegyzőkönyvbe a következő bejegyzést vezették be az 1789–1790. évről: „*ezen esztendő talán az egész században a legterméketlenebb*” volt, mivel az árt követő aszály miatt búza is alig termett, s tavaszi gabona is a földeken veszett. A lakosok lábasjóságait is eladták. A tanács ekkor kedvező

23 MNL PML V.102.b. 1. doboz. Capsa A., Fasc. 1., No.29. (344–345. ff.) Az 1775. évi árvízkarok összeírása.

24 MNL PML V.102.a. 4. kötet. Jegyzőkönyvek (1773–1777) 76. p. Herpay Mihály kiskun kapitány körlevele. Halas, 1776.június 28.

25 *Gál*, 2009. 25. p.

26 MNL PML V.102.a. Jegyzőkönyvek 4. kötet. 34. p. 1775. március 3.

27 MNL PML V.102. a. 6. kötet. Protocollum Privilegiatae Cumanicalis Communitatis Laczhaza... (1781–1782) 119. p.

28 MNL PML V.102.b. 1. doboz. Capsa A., Fasc.1., No. 42. (391–392. ff.) „*Megmutatása Lacházi Lakosoknak kik 1789^{ik} Esztendőben Martiusban a' Duna árvize miatt megkárosodtak*”.

áron, hitelben vásárolt Baja városától gabonát és szállította le hajón a Dunán, amit lakosok közt osztott szét.²⁹

A szakirodalom szerint az 1779 és 1800 közötti húsz évben tizenegyben pusztított aszály, ami — erősítve a dunai árvizek pusztításait — hosszú távon a társadalom eladósodását, sőt elszegényedését okozta. Jó példa erre, hogy az 1794. évi, az egész Kunságban és Lacházán (is) pusztító nagyméretű aszály, amelynek során a gazdák redempciójukat, vagyis földjüket, jószágaikat is pénzzé tették, hogy magukat az éhhaláltól megmentseék.³⁰ (Ennek következtében kezdték el nevezni ezt az elszegényedett redemptus csoportot ún. *száraz redemptusoknak*).³¹

Az árvíz-veszély ugyanakkor az emberi tevékenységnek köszönhetően — dacára a megyei-kerületi szintű szabályozási kezdeményezéseknek — a korszak második felében is tovább növekedett. Mint fentebb már említést tettem róla, hogy a forrásokban 1770-as évek közepén jelennek meg a kiskun kerület árvízvédelemmel kapcsolatos első intézkedései: ezek az egyes községek közmunkára rendelésével foglalkoznak. Ezzel párhuzamosan az 1770-as évektől már rendszeres medertisztítási munkákat végeztek a hajózás érdekében a Soroksári-Duna Pest megyei szakaszán.³² Az 1780-as évek második felétől Pest-Pilis-Solt vármegye Balla Antal vármegyei mérnök irányításával is elkezdte a joghatósága alá tartozó helységek árvízvédelmének megszervezését, így az agyagosi töltés megerősítését.³³ A kerület ebben kérte a kiskunsági helységek segítségét fuvar és emberi

29 MNL PML V.102.a. Protocollum actorum senatorialium Lachaziensium Testamentarumque annis militari 1782/83. interventorum, iudice D. Mich. Tóth compactum usque 1790. 9. köt. 254. p.

30 Lacházán: MNL PML V.102.a. Jegyzőkönyvek, 24. kötet. (1794–1796). 17. p. 1794. október 30. Halason még a protokollumban is megörökítették az 1794. évi aszály jelenségeit: a szárazság miatt a vetés kisült és széna sem termett: *Nagy Szedor István*: Adatok Kiskun-Halás Város történetéhez I. kötet. Kiskunhalas, 1924. 70. p.

31 A kunsági aszály következményeire utal a szakirodalomban: *R. Várkonyi Ágnes*: Táj és történelem a XVIII. századi Magyarországon. In: Táj és történelem. Tanulmányok a történeti ökológia világából. Szerk.: Üő. Bp., 2000. 179. p.

32 *Patkóné Kéringer Márta*: Pest megye és az 1838. évi árvíz. In: Pest-budai árvíz 1838. Szerk.: Faragó Tamás. Bp., 1988. (Fejezetek Budapest múltjából 5.) 243–280. p., különösen 243. p.

33 Balla Antal a régiót is érintő térképészeti munkássága 1784-ben indult, amikor megbízást kapott Pest-Pilis-Solt vármegye térképének elkészítésére a Duna-meder tisztítása, illetve töltésekkel való ellátása és a postautak kiegyenlítése céljából. A térkép csak 1793-ban készült el és jelent meg nyomtatásban: *Dóka Klára*: Bedekovich Lőrinc térképei a Magyar Országos Levéltárban. In: Jászok és kunok a magyarok között. Ünnepi kötet Bánkiné Molnár Erzsébet tiszteletére. Szerk.: Bathó Edit–Ujváry Zoltán. Jászberény, 2006. 125–134. p., különösen: 128–129.; *Fodor*

munkaerő biztosításával. Lacháza ezt már ekkor, 1789–1790-ben vonakodva teljesítette, s ezután a következő évtizedekben folyamatos volt a település vezetőinek konfliktusa a vármegyével és a jászkun kerületi vezetéssel a töltés ügyében. 1792-ben a helységbe érkező Bedekovich Lőrinc kerületi mérnök (hivatkozva a Helytartótanács rendeletére) az agyagosi gát javításában való részvételre szólította föl Lacháza lakosságát, amelyet a tanács elutasított. Döntésüket a lakosok a vármegye és a kerület által kiküldött vegyes bizottsághoz írott levelükben részletesen indokolták. Ez az írás jól tükrözi a lokális és a regionális szintű árvízvédelmi koncepció közti érdekütközést. A lacháziaiak szerint az agyagosi gát megépítésével az árvíz az alacsonyabb, alig védett lacházi termőföldekre folyik el (a csókai és a kátói határ amúgy is laposabb, vizenyösebb), másfelől a jeges árvíz könnyen elviszi a töltést, hiába magasítják, harmadrészt a település nem érdekelt a dömsödi gát építésében, mivel a lakók terményeiket eladni a pesti piacra járnak, így a községtől délre fekvő utakat nem is igazán használják.³⁴ 1794-ben már a lacházi tanács a töltés építését a falu számára inkább károsnak nyilvánította,³⁵ majd egy 1825-ből származó kerületi közgyűléshez intézett feliratban a töltés elbontása mellett érvelt azzal, hogy az agyagosi töltés és más újabb gátak építésével az árvíz a védelem nélkül maradt, alacsonyabban fekvő lacházi határra zúdul. A töltés e mellett elzárja a Tekerés-ér kifolyását, amire bizonyítékaul hozták föl a lacházi szenátorok az 1816. és 1824. évi árvizek pusztításait.³⁶ Analógiaként a nagykunsági Kunhegyes, illetve a sárközi falvak példája kínálkozik arra, hogy a paraszti közösségek — bár eltérő indokkal — milyen kritikával és bizalmatlansággal tekintettek a magasabb (megyei-kerületi, országos) szintű árvízvédelmi kezdeményezésekre.³⁷ 1816-ban a kerület — talán összefüggésben az ekkor pusztító újabb árvízzel — az árvízvédelmi szempontokat is figyelembe véve felmér-

Ferenc: Balla Antal élete és műszaki munkássága (1739–1815). Bp., 1953. (Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, Műszaki Tudománytörténeti Kiadványok 2. sz.) 6–7. p.

34 MNL PML V.102. a. Jegyzőkönyvek. 15. kötet (1790–1792) 85–91. p. 1792. január 6.

35 MNL PML V.102.a. Jegyzőkönyvek. 24. kötet. (1794–1796). 3. p. 1794. november 12.

36 MNL PML V.102. a. Jegyzőkönyvek. 47. kötet. 10–11. p. 1817. február 4. és Uo. *Protocollum politicum* 50. kötet. (1821–1826) 222–224. p. 1825. augusztus 23.

37 A sárközi fokok-erek rendszerének paraszti tanúvallomásai (1774) jó analógiát jelentenek a lacházi példákra: *Andrásfalvy Bertalan*: Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből VII.* Szerk.: K. Balog János. Szekszárd, 1975. 163–166. p., továbbá *Szilágyi*, 1999. 62–63. p.

te a lacházi határt.³⁸ A szemléletváltás csak lassan következett be: feltehetően az 1838. évi nagy árvíz tapasztalatainak hatására. 1838-ban — a nagy dunai árvíz pusztítását mérlegelve — a lacházi tanács már a környező gátak továbbépítését és magasztását kérte a felsőbb hatóságoktól.³⁹

A XIX. század első felének legjelentősebb árvízi pusztítását természetesen az 1838. évi árvíz jelentette. Könyves Tóth Kálmán beszámolója szerint a Duna három felől támadta meg a községet. Ennek oka az lehetett, hogy — mint egy későbbi 1876. évi árvíz alatt — a Tekerés-ér felduzzasztva a Duna-árjától, kelet és dél felől elöntötte a szálláskerteket és érte el a község belterületét. A lakosok ekkor is a templomba és a temetődombra menekültek. Könyves Tóth elbeszélése alapján a település házainak 1/4-e omlott össze, ami — összevetve a kárlajstromokkal — 69 házat jelentett. E mellett megrongálódott 97 ház (az összes több mint 1/3-a), továbbá összedőlt 235 istálló. A legnagyobb kárt a vetés és a már betakarított termények pusztulása jelentette. A károsultakat az összeírás három kategóriába osztotta: a „vagyonosok”, „meglehető állapotos”, illetve a „tehetetlen” kategóriába. A „tehetetlenek”, vagyis a vagyontalanok közül került ki a legtöbb károsult (242 fő) az összes kb. 60%-a, a „meglehető állapotos” elnevezésű mérsékelt vagyonú lakosok közül az összes 35%-a (143), míg a legkevesebb kár a nagygazdákat érte (22 fő) 5,4%-kal részesedett. A szegényebb rétegek veszteségeinek egyik oka az volt, hogy az ő házaik a község szélén, a falu központját jelentő dombhát peremére épültek, így ezeket jobban sújtotta az áradás. Összesen kb. 2100 forint kár esett a településen.⁴⁰

A szomszédos településeken a pusztítás mértéke eltérő volt: így a közvetlenül Duna-parti Ráckeve mezőváros házainak több mint a fele dőlt össze. A Dunától nagyjából hasonló távolságban fekvő szomszédos jobbágyfalu, Pereg 75 jobbágygazdája és 35 zsellérje 5842 forint kárt szenvedett, vagyis itt a pusztítás mértéke — a jóval kisebb lakosság mellett — sem érte el a Lacházán észlelteket. Bugyi a pesti járásban a legkevésbé károsodott, mivel az előbb említettekhez ké-

38 A Bedekovich Lőrinc nevével fémjelzett tervrajz vázlata fennmaradt a település levéltári anyagában: MNL PML V.102.b. Kiskunlacháza Mezőváros Tanácsának iratai. Tanácsi iratok. 3. doboz. Capsa B., Fasc.3., No. 107. 1816. október 13.

39 MNL PML V.102.b. 11. doboz. P., 3.cs., 107.1838. augusztus 6-i jászkun kerületi közgyűlési jegyzőkönyv kivonata a Lacháza által benyújtott kérvényről.

40 MNL PML V.102.b. 12. doboz. P., 3. cs., 166.sz. „Feljegyzése azon Károknak...” (1838. május 10.)

pest a Dunától a legmesszebb helyezkedett el: itt csak 11 ház rongálódott meg.⁴¹ (Összehasonlításképpen: ekkoriban egy átlagos parasztház értéke 100–200 pengőforint között mozgott).⁴² Az árvíz pusztításai az egész Kiskunságban is jelentősök voltak, ezért a Jászkun Kerület közgyűlése 12 700 forintos segílyt szavazott meg Szabadszállás, Kunszentmiklós, Fülöpszállás és Lacháza részére. Utóbbi a legkisebb arányban, 2/18 részben részesedett a segílyből, amit a károsult lakosok között osztottak ki.⁴³ Ugyanebben az időben érte árvízkar a Szeged alatti Dorozsmát is.⁴⁴ A különböző kárlajstromok arra mutatnak, hogy a katasztrófát követően először 1861 pengőforint gyorssegélyt osztottak ki a hatóságok 375 kárvallottnak, majd újabb 1839. június 6-án 663 forint 97 krajcárt folyósítottak a lacházi károsultaknak.⁴⁵ Megállapítható, hogy a segílyek kiosztása szociális alapon történt: előnyt élveztek az árvák és az özvegyek, továbbá a legkisebb birtokú károsultak. A magánszemélyek adományai 242 forint 9 krajcárt tettek ki: a kerületi segíly összegéhez képest csekélynek tűnhetnek, de érdemes arra gondolni, hogy a katasztrófa idején a közvélemény figyelme és segítő szándéka a leginkább sújtott Pest-Budára, illetve a nagyobb Duna-menti települések irányában mutatkozott meg. Az adományozók közt a kerület vezető tisztviselőinek hozzájárulásai is megjelentek, így Illéssy János nagykun kapitányé vagy Kálmán Sándor kerületi főügyészé. Figyelemre méltó a jászkun községek privilegialis alapú szolidaritása: csak ezen településekről érkezett be 110 forint készpénz adomány és 818 darab kenyér. Ugyanez a privilegialis alapú elszigeteltség mutatkozott meg a későbbi, 1840. évi tűzvész alkalmával rendezett adománygyűjtés során, amikor az adományok nagy része is állítólag a jászkun településekről érkezett.⁴⁶ A fentiekén kívül még a református egyházközség adományának összege emelkedett ki (52 fo-

41 Patkóné Kéringer Márta adatai szerint Ráckevén 700-ból 400 ház dőlt össze: *Patkóné*, 1988. 252–253. p. Berényiné Kovács Gyöngyi tanulmányában – Trattner János korabeli kiadványa alapján – a település (Ráckeve) 500 házából 300-nak a pusztulásáról ad számot: *Berényiné Kovács Gyöngyi: Az 1838. évi árvíz hatása Ráckeve környékén*. In: *Tanulmányok Pest megye múltjából V. Szerk.: Kiss Anita. Bp., 2014. (a továbbiakban: Berényiné, 2014.)* 25–46. p., itt: 36. p.

42 *Berényiné*, 2014. 36. p.

43 MNL PML V.102.b. 12. doboz. P., 3. cs., 170. sz. Jászberény, 1838. augusztus 6.

44 Lásd az előző lábjegyzetet! MNL PML V.102.b. 12. doboz. p., 3. cs., 184. sz.

45 MNL PML V.102.b. 12. doboz. P., 3. cs., 166.sz. „Feljegyzése azon Károknak...” (1838. április 26.); MNL PML V.102.b. 12. doboz. P., 3.cs., 168.sz. (1–14. ff.) „A Duna által károsítottak részére másodszori segedelem pénz jegyzéke”.

46 *Könyves Tóth*, 1883. 21. p.

rint).⁴⁷ A kerületen kívülről a ráckevei orvos „Varga úr” és két katonatiszt adománya említhető meg.⁴⁸ A község a kerülettől kért hat éves hadiadó-mentességet sem kapta meg, illetve a művelt földjeit sem sorolták alacsonyabb adóértékbe — kérése ellenére —, de a segélyek összege sem fedezte az újjáépítések költségeit, ezért a község gyorsan eladósodott.⁴⁹ A lakosság helyzetét súlyosbította, hogy az 1837. évben a hideg időjárás miatt kisebbfajta éhínség sújthatta a község szegény sorsú lakosságát, mert a tanács erre hivatkozva 1837 decemberében 6000 pengőforint hitel felvételét határozta el.⁵⁰ 1842-re felhalmozott adósságainak értéke elérte a 14 800 forintot.⁵¹ Noha a település vigaszdíjul elnyerte a vásártartási jogot biztosító mezővárosi címet, de az adósságokból lassan bontakozhatott ki.⁵² 1839 augusztusában még a kerületi közgyűlésen lezajlott árverés után sem kelt el a kiskunlacházi három belső kocsmá, sem a vásári és piaci taxák haszonbérlete. Az 1838. évi árvíz után valószínűleg a helyi „vásárlóerő” is megcsappanhatott az elszennvedett anyagi károk miatt, ezért a haszonbérelő-vállalkozók sem szívesen kockáztattak a lacházi bérletekkel.⁵³ Sőt, a városi adószedő is lemondani kényszerült, mivel nem tudta az adóhátralékokat a lakosoktól behajtani.⁵⁴ Hosszú távú pozitív hatással volt a helység történetére az 1838. évi árvíz utáni (majd az 1840. évi tűzvészt követően megismételt), Varga Elek kerületi mérnök által jegyzett városrendezés, amelynek során a korábbiaknál tágasabb (80–80 öl) házhelyeket szabtak ki a lakosok számára — mint más felső-kiskunsági helységeekben — feldarabolva

47 A jászkun települések magánadományaira: *Könyves Tóth*, 1883. 17. p.

48 MNL PML V.102.b. 12. doboz. P., 3. cs., 171. sz. „*Feljegyzése az adakozásoknak, melyek a Duna árvize által károsult Lacházi lakoosok részére adatott az 1838.ik évben*”.

49 MNL PML V.102.b. 11. doboz. P., 3.cs., 107. 1838. augusztus 6-i jászkun kerületi közgyűlési jegyzőkönyv kivonata a Lacháza által benyújtott kérvényről.

50 MNL PML V.102.a. Jegyzőkönyv (1837–1842). 59. kötet. 87. p. 1837. december 26. A hitel visszafizetését a tanács az összeg „birtokosokra leendő kivetése által” tervezte az összeget visszafizettetni.

51 MNL PML V.102.a. Jegyzőkönyvek 59. kötet. (1837–1842). 537–538. p. 1842. május 2.

52 Az 1835 évi tűzvész és az 1838. évi árvíz után kapott ágensi megbízást a mezővárosi privilégiumok megszerzése ügyében 1839. január 6-án Csaroda György: MNL PML V.102.a. Jegyzőkönyvek 59. kötet (1837–1842) 179. p. 1839. január 6.

53 MNL PML V.102.b. 12. doboz. P, 4. cs., 6. és 7. sz.: 1839. augusztus 24. A kiskunlacházi három kocsmá árendájának, illetve a vásári és piaci haszonvételek ügye.

54 MNL PML V.102.b. 12. doboz. P, 3. cs., 175. sz. 1839. április 24. Fülöp Sándor adószedő panasz.

ezzel a szálláskertek egy részét is. A zsúfoltság és a beépítettség mértékét mutatja, hogy sokszor egy házhelyen már 3 lakóház is állt.⁵⁵

Tűzvések, tűzvédelem

A község életében a tűzvések a XIX. század elejétől váltak meghatározóvá. Ezek — a vizsgált esetekben — mind ember által okozott tüzek voltak. A népességszám a településen a XIX. század elején hirtelen megugrott: a belterületen növekvő zsúfoltság, az iparúzők számának növekedése, a gazdasági-társadalmi elmentések, továbbá a hagyományosan tűzveszélyes építőanyagok és építési módok továbbélése erősítették a tűzveszélyt.⁵⁶ Ennek ellenére helyi és a kerületi szintű rendelkezésekben a XVIII. századból is vannak nyomai a tűz elleni fellépésnek. Új motívum volt és segítette tűzvések terjedését a XVIII. századtól a dohányzás terjedő szokása is.⁵⁷ 1765-ben például a lacházi tanács a helyi pipázókra rótt ki adót: a fennmaradt pipa-porción lajstrom szerint 123 pipázó lakos élt a kiskunsági településen (vagyis e szerint a családfők jelentős része dohányzott volna). Jellemző módon a társadalmi rétegződést is figyelembe vették az adókiivetéskor a kiváltságos rétegek javára: a redemptus pipázókat 15, az irredemptusokat 24 krajcár megfizetésére kötelezték évente.⁵⁸ A dohányzás erkölcsi és gyakorlati megítélését mutatja a kilenc évvel később keletkezett közgyűlési határozat, ám a helyi tanácsülési jegyzőkönyvek nem mutatnak arra, hogy ezt végrehajtották volna. „Pipások, mihelyest pipázva tapasztaltatnak, azonnal keményen megveretessenek”

55 Az 1838. évi árvíz utáni rendezésre: MNL PML V.102.b. 12. doboz P, 3. cs., 122. sz. (3., 6. f.) Az 1838. évi árvíz utáni levélváltások a tanács és a Aczél István, nádori táblabíró között. Az 1840. évi tűzvézést utáni rendezésre: Uo., T., 5. cs., 23. sz. „Az 1840. esztendő május hava I. napján kiütött tűzvézést utánn rendbe szedett ház helyeket magába foglaló Könyv”. Ugyanerre: MNL PML V.102.a. Jegyzőkönyvek 59. kötet. (1837–1842). 325. p. 1840. május 26. A kerületi rendelkezés szerint: „a Temető Keleti és nyugoti oldalán, ugy a Vermes hegynél az ország útja mentiben uj j háztelkek ingyen adassanak”.

56 Kiss Anita: Tűzvések és tűzvédelem a 18. században. In: Tanulmányok Pest megye múltjából V. Szerk.: Kiss Anita. Bp., 2014. 9–24. p.; Ablonczy Balázs: Lángok között. Az 1802-es és 1881-es debreceni tűzvézést történetéről. In: Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1995–1996. Szerk.: Sz. Máthé Márta–Selmeczi László. Debrecen, 1998. (továbbiakban: Ablonczy, 1998.) 191–211. p.

57 Kósa, 2009. 242. p.

58 MNL PML V.102.b. Capsa A, Fasc.1., No. 14. (259–264. ff.). „Az 1765. ^{dik} esztendőbeli Pipa Portio Laistromá”.

— mondta ki a közgyűlési határozat.⁵⁹ 1775-ben a kiskun kerület rendelkezését másolták be a helyi tanácsi jegyzőkönyvbe: e szerint Lacházán hat vachtert (éjszakai felvigyázót) kellett állítani (a nagyobb méretű és lélekszámú Kunszentmiklóson és Szabadszálláson tíz-tíz), tűzvédelmi eszközöket (vedrek, tűzjelző vörös zászló) beszerezni. A kerületi közgyűlés rendelkezett arról is, hogy „a rakáson lévő épületek elpusztíthatnak”, azonban ez a határozat — mint számos azonos tartalmú a későbbiekben — egyelőre (legalábbis a XIX. század közepéig) írott malaszt maradt.⁶⁰

Az első forrásokban feljegyzett nagyobb tűzvész 1800. január 22-én ütött ki — ennek oka például egy rosszul megépített kémény volt —, amelynek során még a városi bolt és a református templom tetőzete is leégett, illetve megsérült.⁶¹ A kerület felhívására 1821-ben „tűzi Cassa”-t, vagyis tűzvédelmi célú pénzalapot létesített a község.⁶²

A következő jelentős tűzvész 1835. július 17-én, majd 18-án következett be, amikor a Lárícs János nevű szerb (vagy görög) kocsmabérlő megbízására Volf Ignác és Polesztin Ágoston nevű zsidó származású vándorkereskedők gyűjtogattak. A bor- és pálinkaméresi jogaikkal élő, a bérlő számára konkurrenciát jelentő redemptus gazdák házai egy vasárnapi istentisztelet alatt lobbantak lángra. A feldőhódott lakosság követelésére — elkerülve a népítéletet — a tanács a helyszínen Lárícsot megkorbácsoltatta.⁶³ A hatóságoknak sikerült megfékezniük a tűz terjedését és a kiskun kerületi ítélszék a két gyűjtogató közül Volfot első fokon hóhérpallos általi halálra ítélte (amit később börtönbüntetésre enyhített), társát várbörtönben és sáncmunkával eltöltendő börtönnel büntette. A kocsmabérlő

59 MNL PML V.102.a. Jegyzőkönyvek. 4. kötet (1773–1777) 48. p. A Kiskun Kerület 1774. augusztus 3-i közgyűlésének határozatai.

60 MNL PML V.102.a. Jegyzőkönyvek. 4. kötet (1773–1777) 29–31. p. A Kiskun Kerület 1775. január 10–11-i közgyűlésének határozatai.

61 A bolt és a templom tetejének újrászindelyezésére: MNL PML V.102.b. 12. doboz. Litt. S., Fasc. 1., No. 23. „Bolt fedelének Sidellel való építéséről szóló Contractus” és ugyanott No. 24. „Templom fedele sindelezéséről kötött Contractus de anno 1800.” A tűzvész csekély mértékére jellemző, hogy 16 háztartás kapott mindössze adókönyvitést az 1801–1802-es adóévre: MNL PML V.102.b. 17. doboz. Vegyes iratok. „Föl-jegyzése azon lacházi Lakosoknak, kik a Tűz által meg károsítván, a Quantumok és Domesticájok második Esztendőre relaxáltván loco pariter acceptáltak de 1801–02”.

62 MNL PML V.102.a. Protocollum politicum. 50. kötet (1821–1826) 33. p. 1821. október 30.

63 Az 1835. évi tűzvész történéseire: MNL PML V.102.a. Jegyzőkönyvek 58. kötet (1831–1836). 618. p. 1836. október 8; MNL PML V.102.a. Jegyzőkönyvek. 59. kötet (1837–1842). 114–115. p. 1838. április 21. és *Könyves Tóth*, 1883. 14–16. p.

Láricsot a bíróság végül felmentette a büntetés terhe alól, noha az elszenvedett meghurcoltatásért és a lakosok által a tűzvész során eltulajdonított javaiért még évekkel később 12 000 forintos kárpótlás kifizetését követelte, sikertelenül.⁶⁴ A tanácsnak azonban el kellett ismernie, hogy a bérlőt ténylegesen „*egy néhány ütlegekkel illette*”, de erre csak a „*szinte böszülésre hágott nép indulatja miatt kénytelenítetett*”.⁶⁵

A korszak legnagyobb tűzvésze 1840. május 1-jén sújtotta a települést, amikor egy Lambró Tamás nevű görög kocsmabérlő gondatlansága miatt (pipázott) tűz ütött ki a város délkeleti részén, a városházával szemben lévő vendégfogadnál.⁶⁶ A város a kerületi közgyűléshez intézett folyamodványában kérte a gondatlanságból elkövetett gyűjtogatóra a halálbüntetés kimondását, javai elkobzását és a kár értékének megfelelően a lakosok között való felosztását.⁶⁷ Könyves Tóth Kálmán — sok tekintetben regényes — elbeszélése árnyalja a peres iratok állításait. Állítólag a tűzvészt követően az egyik károsult gazda elkiáltotta magát: „*halál a görögre, égjen meg ő is, ha a várost felégette*”. A népítéletet csak a felbőszült lakosságot józanságra intő főjegyző, Nagy Ferenc beavatkozása akadályozta meg, aki kalodába záratta a gyanúsítottat.⁶⁸ Az eset kapcsán tetten érhető felháborodáson kívül figyelembe kell venni, hogy a tradicionális magyar jog a szándékos gyűjtogatókat tűzhalállal büntette (1723. évi 11. törvénycikk 13. bekezdése). Ez a népi jogéletbe is átszűrődött gyakorlat is tetten érhető a lacházi tűzvészre adott reakciókban.⁶⁹ Könyves-Tóth szerint egy, egykor Lambrónál szolgálatot vállalt cselédlány (és kovácslegény foglalkozású testvére) akart bosszút állni egykori sérelméért a tanácson és a görögön fogadója felgyújtásával, illetve javainak elrablásával. A cselédlány, László Erzsébet a tűzvész okozta zűrzavart kihasznál-

64 Az 1835. évi tűzvészre vonatkozó adatok: MNL PML V.102.b. 12. doboz. P., 3. cs., 179. sz. 1836.október 13. 1–4. ff.; uo. P. 3.cs., 74.sz. Tanúvallatási jegyzőkönyv az 1835. évi tűzvészről.

65 MNL PML V.102.a. Jegyzőkönyv. 59. kötet (1837–1842). 114–115. p.

66 MNL PML V.102.b. 12. doboz. P., 4. cs., 17. sz. Félégyháza, 1840. július 20. A perben a gyűjtogató ténye igazolást nyert, mindazonáltal Lambró gondatlanságát sem cáfolták meg, sőt a kocsmában esett kár megfizetésére kötelezték.

67 MNL PML V.102.b. 12. doboz. P., 4.cs., 17.sz. A kiskunfélegyházi kiskun kerületi közgyűlés 1840. július 20-i jegyzőkönyvének kivonata.

68 *Könyves Tóth*, 1883. 17. p.

69 *Ablonczy*, 1998. 192. p. Degré Alajos egy 1792. évi Zala megyei (Nemesnép) népítélet történetét dolgozta föl, amelynek során a helyi kismesek a gyűjtogatót – a vármegyei igazságszolgáltatás tehetetlenségét tapasztalva – önhatalmúan, kegyetlen módon megégették. Erre: *Degré Alajos*: Egy XVIII. századi fálusi népítélet hagyománya. In: *Ethnographia*, 74. (1963) 264–267. p.

va akart pénzt rabolni.⁷⁰ A várostűz során négy-öt utca hamvadt el, a jegyzőkönyv közlése szerint a mezőváros egyharmada és a szálláskertek fele porig égett.⁷¹ A görög bérlő ezután Kunszentmiklósról ment lakni, ahol az ellene indított per alatt gyanúsítottként házáat állandóan strázsák őrizték, majd — megúszva a halálos ítéletet — a bírósági eljárást követően állítólag Kőrösre (valószínűleg Nagykőrös) költözött.⁷² Lacházi vagyonát a tűzvészt követően zár alá vették, majd a fellelt 938 pengőforint értékű ingóságait értékesítették, árát a nélkülöző lakosok közt osztották szét, gyorssegélyként.⁷³ Hat héttel később (1840. június 11.) azonban egy takács otthonában lobbant föl tűzvész, de szerencsére a lakosok ébersége megakadályozta a nagyobb a tűz továbbterjedését.⁷⁴

Minden eddiginél nagyobb mértékű volt a várost ért kár: 287 háztulajdonos szenvedett veszteséget, amelynek értéke elérte a 143 000 forintot.⁷⁵ A kerület által szervezett adománygyűjtés során állítólag 1320 váltóforint gyűlt össze, ehhez a kerületi pénztár mindössze 339 forinttal járult hozzá.⁷⁶ A kerületi insurrectio (felkelési) kasszából 1841 elején 3000 forintot kért kölcsön a város a nádori főkapitánytól, Szluha Imrétől, ám követelésüket az elutasította, mondván, hogy a pénztárban nincs pénz.⁷⁷ Végül a város három éves adómentességet kapott, e mellett a város több magánszemélytől vett föl hitelt (pl. Beniczky Flórián, Linke

70 *Könyves Tóth*, 1883. 19–20. p. A szerző elbeszélése szerint a cseléd férje egykor Lambrónál volt kocsis, aki férje járandóságait nem fizette ki, majd a szolgálatból is elbocsátotta. A volt kocsis aztán – akarata ellenére – elvitték katonának. Az asszony a gyanút Lambróra akarta hárítani és rabolni akart annyit, hogy férjét kiválthassa a katonaságból. Sajnos az irodalmi kidolgozottságú történet és a periratok között eddig még nem sikerült közelebbi összefüggést megállapítanom.

71 MNL PML V.102.a. Jegyzőkönyvek. 59. kötet (1837–1842) 314. p. 1840. május 3.

72 MNL PML V.102.b. 12. doboz. P., 4.cs., 51.sz. Kunszentmiklós, 1840. június 16. Kunszentmiklós főbírájának bizonyáglevele Lambró Tamás állapotáról. A Kőrösre költözést valószínűsíti: *Könyves Tóth*, 1883. 17. p.

73 MNL PML V.102.b. 12. doboz. P., 4.cs., 18.sz. Lacháza folyamodványa a nádorhoz (1841).

74 *Könyves Tóth*, 1883. 19. p. és MNL PML V.102.b. 12. doboz. P., 4.cs., 17.sz. A kiskunfélegyházi kiskun kerületi közgyűlés 1840. július 20-i jegyzőkönyvének kivonata.

75 MNL PML V.102.b. 12. doboz. P., 3. cs., 197. sz. Jászberény, 1840. szeptember 2. Könyves Tóth Kálmán hasonló számokat adott meg: ő kb. 300 lakóház leégéséről tudott: *Könyves Tóth*, 1883. 20. p.

76 *Könyves Tóth*, 1883. 21. p.

77 MNL PML V.102.b. 12. doboz. P., 4.cs., 21.sz. Lacháza város folyamodvány Szluha Imre nádori főkapitányhoz és az arra adott válasz (1841. január 23.) Könyves Tóth Kálmán szerint a tanács 2000 forintot kért: *Könyves Tóth*, 1883. 21. p.

Gáborné), amit még 1849-ben is fizetett.⁷⁸ A városközpontot pusztító katasztrófa elpusztította a városi tulajdonú ingatlanok közül a jegyzői házat és a vendégfogadót, amelyek újjáépítése is újabb anyagi terheket rótt a lakosságra. Az elpusztult középületek kárát 4000 forintra becsülte a tanács.⁷⁹ Megfigyelhető ugyanekkor a tudatosnak nevezett koncepció a város gazdasági életének helyreállítására.⁸⁰ Az 1838. évi árvíz, majd a város 1/3-át elhamvasztó 1840. évi tűzvészt követően a tanács nagy szerepet szánt a — a két tűzvész során kompromittálódott görög üzletemberek helyett⁸¹ — a zsidó kereskedőknek a helyi gazdasági élet helyreállításában. 1840-től 1846-ig a városi boltot zsidó kereskedőknek adta ki bérbe. A zsidóság száma ekkor valamelyest nőtt: egy összeírás szerint a községben letelepedett zsidóság lélekszáma 1842-ben 19, 1847-ben 21 fő volt.⁸²

Összességében elmondható, hogy a természeti csapásokról szóló forrásanyag rendkívül szórta és eltérő szempontrendszerrel készült, ezért legtöbb esetben a káresetek mértéke nem volt összehasonlítható. Könyves Tóth Kálmán munkája során viszonylag nagy pontossággal törekedett az egyes katasztrófák nagyságának meghatározására: munkája során valószínűleg eredeti iratokat is felhasználhatott. Ezek mellett számos alkalommal örökített meg olyan történeteket, amelyek hitelessége más forrás híján megkérdőjelezhető, de irodalmi igénnyel egyéni tragédiákat, élettörténeteket örökítettek meg. A szerző kettős céja ezzel a szóra-koztatás és a részvét felkeltése, amely — adott esetben — újabb adományokat jelenthetett az ismételt tragédiát átélő településnek. Mindazonáltal megállapítható, hogy a legnagyobb hatással a város civilizációs fejlődésére a legnagyobb pusztítást hozó 1741. és 1838. évi árvíz, illetve az 1840. évi tűzvész volt. Az 1741. évi árvíz a települést helyváltoztatásra ösztönözte, míg az utóbbi két tragé-

78 *Könyves Tóth*, 1883. 17–22. p.; MNL PML V.102.b. 12. doboz. P., 4.cs., 19.sz. Lacháza adósságlevele Beniczky Flórián zsámboki földbirtokosnak 15 000 forint értékben (1840). Ugyanott: P., 4.cs., 21.sz. Lacháza adósságlevele Linke Gáborné (Meisner Júlia) számára 5000 forint értékben (1841).

79 MNL PML V.102.b. 12. doboz. P., 4.cs., 18.sz. Lacháza folyamodványa a nádorhoz (1841).

80 Ez egybeesett azzal a jogi szabályozással (1840. évi 29. törvénycikk), amelynek értelmében 1840-ben a zsidók elnyerték a kerületben való állandó letelepedést, a lakosi jogot.

81 A görögöknek nevezett balkáni ortodox vallású vállalkozói réteg jászkunsági kereskedelmi (bolt-és kocsmabérlői) tevékenységére és az 1840-es évekbeli háttérbe szorulására, illetve a zsidó kereskedő-réteg felemelkedésére: *Papp Izabella: A görögök szerepkörének módosulása a Jászkunságban a XVIII–XIX. században*. In: *Az Alföld társadalma*. Szerk.: Novák László Ferenc. Nagykőrös, 1998. 325–349. p., különösen 334., 339–340. p.

82 MNL PML V.102.b. 17. doboz. Vegyes iratok. É. n.

dia a település mezővárososi képének és jellegének kialakulása irányába hatott. A természeti csapások azonban rövid távon minden esetben a helyi társadalom elszegényedését, eladósodását okozták. Nem bizonyítható a közvetlen összefüggés a természeti csapások, illetve ezek elégtelen közigazgatási kezelése és a községben az 1830–1840-es évek fordulóján felújuló társadalmi elégedetlenség között. Közvetetten azonban a társadalom elszegényedése és differenciálódása a helyi tanácsnoki elit vezető pozíciót vonta kétségbe.⁸³ Megállapítható, hogy a korszak elején a község árvízvédelme a hagyományos fokok-erek rendszerének keretei között, lokális szinten maradt meg, ám a XVIII–XIX. század fordulójától a külső kényszerek miatt a helyi társadalom is felismerte az eddigi módszerek elégtelenségét és a regionális összefogás szükségességét. A magyarországi Duna-szakasz egészének rendezéséig/szabályozásáig azonban nem szűntek meg a mindent elpusztító árvizek, miként arra az 1876., 1941. vagy 1956. évi árvíz is jó példa.⁸⁴ A tüzek elleni hatékony védekezést a gyúlékony építőanyagok felhasználása sokáig lehetetlenné tette (pl. 1883. évi tűz), ebben a város-szerkezetet a tárgyalt nagy természeti csapások utáni nagy rekonstrukciója hozott némi változást.⁸⁵

További kutatást igényel, hogy mennyire képezhet regionális modellt a felsőkiskunsági mezővárosok csoportja árvízvédelmi tekintetben? A jövőbeli kutatás során nem lenne haszontalan a helyi református egyházközség és a Jászkun Kerület felettes szervei levéltárának áttekintése sem, amely módosíthatja vagy árnyalhatja az eddig általam kialakított felettébb töredékes képet.

83 Erre egy példa: MNL PML V.102.b. 11. doboz. P, 3. cs., 134. sz. „A község instanciája”. A helyi szintű elégedetlenség a közigazgatás visszasságainak orvoslására egy kerületi szintű reform-mozgalommá szélesedett a Jászkunságban, erre: *Bagi Gábor*: A Jászkun Kerület és a reformországgyűlések. Szolnok, 1991.

84 A felsőkiskunsági árvizek pusztítását az 1929-ben elkészült Duna-völgyi Leccsapoló és Öntöző Főcsatorna, illetve az 1940-es évek elejéig folyó mellékcatornáinak elkészülte enyhítette. Ezt egészítette ki az 1964-ben a Kiskunsági Főcsatorna átadása: ez a Ráckevei (Soroksári)-Duna ágot és a Duna-völgyi Főcsatornát köti össze. Erre: *Balogh-Szabó*, 2000. 23–25. p.

85 A későbbiekben is állandó tűzfészek maradt a város nyugati részének szegények által lakott, sűrű beépítettségű része, az ún. Burgó: *Gaál*, 2009. 47. p.